

ŠTA JE ANTROPONOMIJA?*

Apstrakt: Iako „antroponomijsko pitanje“ (kako ga je Kant imenovao) spada u najstarija filozofska pitanja, pojam „antroponomija“ u filozofiji nikada nije zaživeo. Ipak, sama antroponomija, kao teorija o tome šta/kakav čovek treba ili može da bude, nikada nije bila zapostavljena. U ovom radu autor se ograničava na analize Kantovog, Ničeovog i Sloterdajkovog antroponomijskog nacрта.

Ključne reči: antroponomija, antroponomijsko pitanje, moral, obrazovanje, Kant, Niče, Sloterdajk

„Čovek izmišlja bolji deo života, time što izmišlja sebe“
Virdžinija Vulf, *Gospođa Dalovej*

Pitanje „Šta (ili kakav) čovek treba da bude?“ jedno je od najstarijih obrazovno–etičkih pitanja. Na jednom mestu u svojoj *Metafizici morala*, Kant (Immanuel Kant) ga definiše kao *antroponomijsko* pitanje (Kant 1993: 207). Nije slučajno to što se ono postavlja u odeljku pod naslovom „O vrlini“. Na taj način Kant uspostavlja vezu s antičkom teorijom vrlina u kojoj je to pitanje u datom obliku prvi put formulisano. Oblikovanje čoveka (*paideia*) otpočetak je neraskidivo povezano s pojmom *arete* (up. Jeger 1991: 18). Otuda uvek rizikujemo ukoliko spregu obrazovanja i etike tražimo izvan kategorije izvrsnosti.

Neobično je to što Kant, uzevši u obzir čitavo njegovo delo, pojam „antroponomija“ koristi samo na tom jednom mestu, pogotovu stoga što je relativno lako dokazati da se celokupna njegova obrazovno–etička teorija bez preterivanja može okarakterisati kao antroponomijska. Ono što je, po Kantu, najmanje interesantno kod

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost* koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031).

čoveka jeste upravo ono „antropološko“ (kakav čovek jeste), to jest ono „puko empirijsko“ (up. Kant 1993: 206–207). To „puko empirijsko“ kod čoveka jeste najpre njegovo životinjstvo (divljaštvo), potom njegova „nezrelost“, i najzad njegova „patologija“. Prema Kantu, transformacija životinjstva u čoveštvo odvija se putem stege ili discipline, koja se shvata kao negativna radnja „kojom se od čoveka uklanja divljina“ (Kant, 1995: 4–5). Iz nezrelosti se izlazi preko sile prosvetčivanja (u tom smislu Kant se s pravom smatra rodonačelnikom teorije *Bildunga*) (up. Kant 1974). Ono patološko u čoveku proganja se posredstvom moći „zakonodavnog uma“ (Kant 1993: 207), to će reći posredstvom moralnog zakonodavstva. Prema jednom tumačenju koje u ovom kontekstu zavređuje da se na njega skrene pažnja, čovek–subjekt oko kojeg Kant gradi svoju teoriju početka je zamišljen kao antroponomijski ili „postljudski“, pre svega u epistemičkoj ravni: „Može se tvrditi da kartezijanski subjekt prosvetiteljstva, posebno u svojoj radikalizovanoj verziji u nemačkom idealizmu, već JESTE ‘postljudski’, to jest da je strogo suprotstavljen ljudskoj osobi – kantovski subjekt transcendentalne apercepcije puka je praznina negativnog samoodnosa što nastaje kroz nasilni gest apstrahovanja od svakog ‘patološkog’ sadržaja koji sačinjava bogatstvo ‘čovekove ličnosti’“ (Žižek 2001: 154, en. 27).

Neposredni nastavljajući–reformator Kantove antroponomije je Fridrih Niče (Friedrich Nietzsche). On, doduše, nigde ne upotrebljava taj pojam, već pribegava uobičajenijoj terminologiji i govori o „idealima čoveka“.¹ Kako god, videćemo da je ovde moguće govoriti o Ničeovoj antroponomiji a da to ne shvatimo kao rezultat pogrešnog razumevanja već, naprotiv, kao ishod jednog čitanja koje se samo po sebi nameće. U kom se smislu Niče pojavljuje kao reformator Kantove antroponomije? Da bismo to potpuno razjasnili, moramo da imamo na umu da Niče istovremeno kritikuje sve one tradicije mišljenja kojima je zajedničko to što antroponomijsko pitanje stavljaju u prvi plan: helensku teoriju vrlina, helenističku filozofiju/etiku

¹ „Čovek treba da *ostvari svoj ideal čoveka*“ (Niče 1996: 158). Inače, pojam „antroponomija“ u filozofiji nikada nije zaživeo. U istoriji ideja jedini teoretičar koji je na pojmu antroponomije pokušao da zasnuje posebnu nauku bio je bihejvioristički psiholog Valter Hanter (Walter Hunter). Međutim, on je degradirao potencijal antroponomije svodeći je na nauku o ljudskoj prirodi – kantovskim jezikom rečeno, na nauku o „puko iskustvenom saznanju“ (Kant 1993: 206–207) – odnosno na nauku o zakonima koji upravljaju ljudskim delanjem (up. Hunter 1925: 286).

„staranja o sebi“, Kantovu etiku i teoriju *Bildunga*. Dakle, Niče nastupa kao oštar kritičar antroponomijskog pitanja, ali, kao što ćemo videti, ne s ciljem da odbaci antroponomiju kao takvu, već da bi je ispunio drugačijim sadržajem, da bi joj dao novi izraz i nov smisao. Niče je želeo da antroponomija više ne bude ograničena samo na epistemičko–etičko–obrazovno polje, nego da pripada širem redu „domišljanja“ i „izmišljanja“ čoveka. S tim u vezi, on pred sebe postavlja dva zadatka:

1 osloboditi antroponomiju od morala (ili pre od moralizatorstva);

2 proširiti antroponomijsko pitanje: ne pitati se više samo šta/kakav čovek *treba* da bude nego i šta/kakav on *može* da bude.

Moralna antroponomija stremlje moralnom usavršavanju čoveka. Njeni koreni sežu sve do helenske teorije vrlina, koja najuspešniji izraz doživljava u svom helenističkom izdanku – u takozvanoj filozofiji/etici „staranja o sebi“. Po toj filozofiji, da bi delatnik postigao moralno savršenstvo, on se mora oslanjati na takozvanu „praksu sopstva“. Tu praksu niko nije bolje i lapidarnije objasnio od Fukoa (Michel Foucault): „Praksa sopstva se nameće na temelju zabluda, na temelju loših navika, na temelju izobličjenja i zavisnosti koje su uspostavljene i čvrsto ukorenjene i treba ih se otreći. Popravlak–oslobađanje, mnogo više nego obrazovanje–znanje: po ovoj osi će se razvijati praksa sopstva“ (Fuko 2003: 126). Prvu polovinu prvog kraka ove ose („popravak“) Niče će ozbiljno dovesti u pitanje, dok će na drugoj polovini istog kraka („oslobađanje“) nastojati da zasnuje i svoju teoriju obrazovanja i antroponomiju.²

Za „psihologiju popravljanja“ čovečanstva Niče kaže da predstavlja strahovit problem kojim se najduže bavio (Niče 1991a: str. 46). U toj psihologiji on često prepoznaje izraz izvesnog pastoralnog morala prema kojem gaji veliki prezir: „Uvek je postojala želja da se ljudi 'popravljaju' (*verbessern*): to se, pre svega, zvalo moral. Ali se iza iste reči kriju najraznovrsnije tendencije. Kako *ukroćenje* zveri–čoveka, tako i *odgajanje* određene vrste čoveka naziva se 'popravljanjem': tek ovi zoološki *termini* izražavaju realite... Ko zna šta se događa u menažerijama, posumnjaće u to da se zver tamo 'poboljšava'. Nju čine nemoćnijom, manje štetnom, ona

² O ideji obrazovanja kao oslobađanja videti Niče 1995: str. 142. Za širi prikaz Ničeove filozofije obrazovanja videti Dobrijević 2009.

postaje *bolesna* životinja zahvaljujući depresivnom afektu straha, bolu, ranama, gladi. – Ne stoji drugačije stvar ni s ukroćenim čovekom kojega je 'popravio' sveštenik... Fiziološki rečeno: u borbi sa zveri, narušavanje njenoga zdravlja *može* da bude jedino sredstvo da se ona oslabi. To je shvatila crkva: ona je *upropaštavala* čoveka, ona ga je slabila – ali ona je izražavala pretenziju na to da ga je 'popravila'“ (Niče 1991a: str. 43–44). No, ono što je isprva bilo vezano za dubinsku analizu jednog modela pastoralnog morala, Niče na drugim mestima (kao na gorepomenutom gde se psihoetika „popravljanja“ odnosi na vremenski i prostorno dislocirano „čovečanstvo“) proširuje u kritiku morala kao takvog.

S jedne strane, antroponomijsko pitanje opterećeno moralom jeste naivno,³ pa čak i neukusno pitanje.⁴ S druge strane, Niče misli da iza antroponomijskog pitanja u krajnjem leži nezadovoljstvo čovekom kakav jeste (Niče 1991b: fr. 333). Ali, po njemu, nezadovoljstvo predstavlja lošu motivaciju (moralnu ili vanmoralnu), nedovoljan pokretač. Da bi se doista otvorio prostor za antroponomiju, Niče nam u *Zaratustri* kazuje da moramo biti prezasićeni čovekom (Niče 1992: str. 288), da ga se moramo stideti (Niče 1992: str. 46, 133), da ga moramo smatrati „prljavom rekom“ (Niče 1992: str. 47) i kožnom bolešću Zemlje (Niče 1992: str. 186) – u najboljem, prelazom ili zalaskom, mostom a ne svrhom (Niče 1992: str. 48, 262, 366). Čovek je most ka idealnom ili poželjnom tipu čoveka kojeg Niče imenuje „natčovekom“. Idealan tip čoveka nije dat, on se mora „izmisliti“, to jest moraju se stvarati uslovi (okolnosti) za njegovo pojavljivanje (Niče 1991b: fr. 981). I to je ono što Niče zamera filozofsko–edukološkoj teoriji *Bildunga* kakvu zatiče: umesto da stvara uslove, okolnosti ili mogućnosti za pojavu nečeg što je „više“ od čoveka, za „izuzetke“ (v. Dobrijević 2009), ona ih potpuno razara time što se zalaže za sveopšte, „demokratsko“ obrazovanje koje po sili inercije degradira potencijalne „izuzetke“ a proizvodi mediokritete (up. Niče 1997), nešto što je ljudsko, odviše ljudsko.⁵ Iako klasična teorija *Bildunga* sadrži naznake transcendiranja ljudske prirode

³ „...kakva je naivnost uopšte reći: 'čovek *bi trebalo* da bude *takav* i *takav!*'“ (Niče 1991a: str. 33).

⁴ „Čovek kakav *treba* da je: to nam zvuči isto tako neukusno kao: 'drvo kakvo treba da je'“ (Niče 1991b: fr. 332).

⁵ U tom smislu Niče kaže da je čovek za natčoveka „bezobličje, tvar, ružni kamen kome je potreban vajar“ (Niče 1988: str. 91).

(Reichenbach 2003: 201), u njoj je nedovoljno razrađena ideja samoprevazilaženja u kojoj Niče vidi suštinu obrazovanja (up. Dobrijević 2009). Ili, jasnije rečeno: samoprevazilaženje je onaj tip ili način obrazovanja (oslobađanja) koji vodi do pojave natčoveka kao mogućeg ishoda antroponomije.

Zbog toga duboko greše oni tumači koji u Niče u vide pobornika eugenike. Već je samo po sebi očigledno da samoprevazilaženje, kao vrsta samoodnosa, nema dodirne tačke s eugenikom, koja pretpostavlja dirigovani bioinženjering nad „drugima“. Uz to, i što je još važnije, antroponomija, koja je najuže povezana s pojmovima slobode (oslobađanja) i mogućnosti, nije isto što i eugenika, koja je prinuda.⁶ Gledano iz antroponomijske perspektive (koja je ujedno i utopijska i atopijska), natčovek je nešto tek moguće.⁷

Ipak, čini se da Niče ponekad izražava nestrpljenje i da žuri da stvori uslove za pojavu natčoveka. Kada kaže da je čovek entitet razapet između životinje i natčoveka (Niče 1992: str. 48), on kao da sugerše da se kraj tog razapinjanja nazire u prostom odbacivanju balasta čovekovog životinjstva.⁸ Ukoliko je moral ona sila koja održava taj balast, onda treba odbaciti i moral: „Da bismo kako valja mislili o moralu, moramo staviti dva zoološka pojma na njegovo mesto: *kroćenje zveri i odgoj jedne određene vrste*“ (Niče 1991b: fr. 397). Šta, prema Ničeovom mišljenju, treba tačno uraditi? Pre svega, sa pojma „odgoja“ sastrugati njegovu zoološku semantičku naslagu kako bi obrazovanje, i samo obrazovanje, moglo služiti kao odskočna daska ka natčoveku i, uopšte, ka antroponomiji. Tim postupkom sâm pojam „odgoja“ (ili „uzgoja“, što je tačniji prevod nemačke reči

⁶ „Ono što ne valja kod eugenike nije nauka, nego prinuda. Eugenika je kao i svaki drugi program koji postavlja društvenu korist iznad individualnih prava. To je humanitarni, a ne naučni kriminal. Nema sumnje da bi eugeničko ukrštanje 'radilo' kod ljudi baš kao što radi kod pasa ili krava. Bilo bi moguće selektivnim ukrštanjem smanjiti učestalost mnogih mentalnih poremećaja i poboljšati zdravlje populacije. Ali, nema sumnje, takođe, da bi se to moglo uraditi samo vrlo sporo i po ogromnu cenu okrutnosti, nepravde i ugnjetavanja“ (Ridli 2001: 351).

⁷ S tim u vezi Sloterdajk s pravom tvrdi: „Kada Niče govori o natčoveku, onda on misli na doba koje je daleko od sadašnjosti“ (Sloterdajk 2000a: 197); „Fašistički orientisani čitaoci Ničea uporno su previdali da se u odnosu na njih, i sadašnjost uopšte, radi samo o razlici između ljudskog i odviše ljudskog“ (Sloterdajk 2000a: 197, fn. 11).

⁸ Za sinoptički pogled na Ničeov (i ne samo njegov) daleko kompleksniji teorijski tretman figura životinja nego što je to u ovom članku prikazano, videti remek-delo Predraga Krstića *Filozofska životinja* (Krstić 2008).

Züchtung) približio bi se plemenitom značenju reči *Bildung* ili bi se, pak, s njim izjednačio. Kao i Kant, Niče ovde naglašava važnost discipline. Ali, za razliku od Kanta, on želi da disciplinu u celosti veže za obrazovanje, a ne za transformaciju životinjstva u čoveštvo. Drugim rečima, disciplina nije isto što i domestikacija: „Nema gorega brkanja od brkanja odgoja i kroćenja“ (Niče 1991b: fr. 398). Treba odvojiti pripitomljavanje od obrazovanja, odbaciti kroćenje u korist odgoja, kako bi antroponomija dobila novi polet. Ukroćeni čovek je „popravljen“ čovek, to će reći „oslabljen“ i „oštećen“ (up. Nič, 1991b: fr. 397). Nasuprot tome, disciplinovano obrazovanje jeste „sredstvo pribiranja snaga“ (Niče 1991b: fr. 398), najbolji način da čovek ojača. Moramo moći zamisliti obrazovanje bez morala „popravljanja“ kao uslov za antroponomiju. Jer, „popravljen“ čovek je malokrvan, iz njega je isisan život: „Moral kao vampirizam...“ (Niče 1988: str. 116). Posledično, dok „popravljen“ čovek, kao ukroćen i oslabljen, zarobljava život, natčovek, vođen disciplinovanim obrazovanjem, „oslobađa život u samom čoveku“ (Delez 1989: 135).

Dvadesetovekovni mislioci nadahnuti Ničevom antroponomijom (Fuko, Delez [Gilles Deleuze], Rorti [Richard Rorty], Šmid [Wilhelm Schmid], Sloterdajk [Peter Sloterdijk]), svi odreda čine nešto što ni sâm Niče nije činio: odbacuju normativno u korist optativnog (opcionog). Niče kaže: „Čovek je nešto što treba prevazići“ (Niče 1992: str. 46). To je njegova normativnost. Natčovek je njegov odgovor na pitanje „Šta/kakav čovek treba da bude?“. Međutim, njegovi sledbenici priznaju samo jednu stranu ili naličje antroponomijskog pitanja: mogućnosti. Tako, na primer, Vilhelm Šmid zahteva: „Ne sme se postupati *normativno*, stvarajući norme i sveopšte obaveze, već *optativno*, otvarajući opcije i mogućnosti“ (Šmid 2001: 6). A nešto slično govori i Ričard Rorti: „Poželjna je zamena loših pitanja kao što su 'Šta je biće?' ili 'Šta je zaista stvarno?' i 'Šta je čovek?', razumnim pitanjem 'Da li iko ima neke nove ideje o tome šta bismo mi, ljudska bića, *mogli* da uspemo da napravimo od sebe?'“ (Rorti 2004: 142, podvukao A. D.).⁹ Prema Niču, nema suštinskih razlika između pitanja „Šta/kakav čovek *treba* da bude?“ i „Šta/kakav čovek *može* da bude?“. Misлити suprotno znači stati pred lažnu

⁹ Pozivajući se na Fukoa, Delez mogućnost tumači kao ono *neograničeno-konačno*, „a tako nazivamo svaku situaciju sile u kojoj neki konačni broj činilaca daje praktično neograničen broj raznovrsnih kombinacija“ (Delez 1989: 136).

dilemu: ako čovek nešto može da bude (pod uslovom da to hoće), on to i treba da bude. Dakle, još jednom, Ničeov odgovor na oba pitanja je jednoznačan: natčovek.

Od svih pomenutih mislioca nakon Ničea, Sloterdajk je otišao najdalje u pokušaju da podstakne raspravu o antroponomiji s ciljem da je reafirmiše. On postavlja unekoliko izmenjenu varijantu antroponomijskog pitanja: šta čovek može da bude nakon što je bespovratno okončano doba humanizma kao vrste antropodiceje? Ako pretpostavimo da je u humanizmu vladalo „uverenje da su ljudi ’životinje izložene uticaju’ i da je stoga neophodno omogućiti da do njih stigne prava vrsta uticaja“ (Sloterdajk 2000a: 190), onda je lako razumeti zbog čega je to doba sebe sagledavalo kao kulturu koja se obrazuje na lektiri što pripitomljuje (Sloterdajk 2000a: 189). Ništa nije logičnije nego ustanoviti da po okončanju te epohe do izražaja dolaze tendencije čovekovog ponovnog zapadanja u divljaštvo (bestijalizaciju). Sloterdajk realistički, a opet nostalgично, zaključuje da povratak humanizmu nije moguć, on sumnja u to da se pitanje odgajanja i formiranja čoveka više uopšte može „na kompetentan način postaviti samo u okviru teorije pripitomljavanja i vaspitanja“ (Sloterdajk 2000a: 194), te se stoga okreće antroponomiji ne bi li napi-pao izlaz iz ćorsokaka čovekove savremene bestijalizacije. Ovde treba podsetiti na to da Sloterdajk, kao i ostali savremeni mislioci pod Ničeovim uticajem, ne koristi pojam „antroponomija“ nego dva njemu naizgled srodna pojma – „antropotehnike“ i „antropotehnologije“. Kažemo naizgled srodne pojmove, jer Sloterdajk, opravdavajući genetske optimizacije za pojedince u budućnosti (Sloterdajk 2000b: 207; 2000c: 226), te pojmove i mimo svojih namera opasno približava polju eugeničke biopolitike. On, doduše, pokušava da se od potonjeg ogradi zalažući se za izrađivanje biotehnološkog moralnog kodeksa ili kodeksa za „antropotehnike“ (Sloterdajk 2000b: 207), za koji nam, međutim, ne nudi nikakav određen sadržaj.

Na osnovu svega što je do sada rečeno, čini se da Sloterdajkova antroponomija predstavlja korak nazad u odnosu na Ničeovu. To se može ilustrovati u nekoliko tačaka:

1. Sloterdajkovo preterano poverenje u mogućnosti genetskog inženjeringa navodi ga na to da gaji simpatije prema takozvanoj „terapiji poboljšavanja“ (*enhancement therapy*), što je „stručni“ medicinski naziv za produkciju „boljeg“, „višeg“ čoveka (Cimerli

2000: 222); veliko je pitanje da li bi Niče, kao kritičar „psihologije popravljanja“, bez zadržke odobravao „genetiku popravljanja“ ili bi, pak, u njoj prepoznao samo novu masku istog starog lukavstva „vampirizma“;

2. Sloterdajk ne pravi bitnu razliku između kroćenja i odgoja (up. Sloterdajk 2000a: 198), do čega je Niče naročito stalo; tačnije, njegove antropotehnike radije plediraju za ukrštanje pripitomljavanja (domestikacije) i odgoja, prikrivajući jaz koji je između njih Niče pokušao da napravi ili istakne;

3. Sloterdajk se zalaže za ponovno uvođenje morala u antroponomiju, ali to čini u obliku pukog apela; njegovi moralni kodeksi za antropotehnologije budućnosti, kao tek nabačeni, lišeni su i minimalne uverljivosti;

4. Dok Niče svoju antroponomiju temelji na disciplinovanom obrazovanju, Sloterdajk najotvorenije sumnja u to da je obrazovanje dovoljno „da čoveka pripremi za probleme koji ga čekaju“ (Sloterdajk 2000c: 225); drugim rečima, njegovo je mišljenje da na mesto obrazovanja treba da dođe „genetika popravljanja“.

Uprkos Sloterdajkovom protivljenju da se takvom predstavi, njegova antroponomija je zapravo antiničeanska. Njegova kritika natčoveka kao „govorne maske jedne filozofske histerije, čije je infekтивно dejstvo danas, a verovatno i zauvek, prošlo“ (Sloterdajk 2000a: 198), samo je još jedan prilog tom uvidu.¹⁰ Međutim, za Ničea, ideja natčoveka, kao i antroponomija unutar koje ta ideja nalazi svoju figuraciju, nije ništa drugo do nagoveštaj nečeg mogućeg i, možda, boljeg (up. Delez 1989: 137). Sloterdajk nikad nije bliži Niče nego kad kaže da „na ovom polju nije ni moguće, niti primereno ništa više od nagoveštaja“ (Sloterdajk 2000a: 198). Otuda ne možemo a da se ne začudimo nad njegovim donkihotovskim naporima da filozofsku antroponomiju prevede u izvesnost jedne prirodne nauke.

Ukoliko nam je zaista stalo do prevođenja antroponomije u „realnost“, onda je, čini se, bolje vratiti se Kantovom antroponomijskom nacrtu, po kojem je ono moralno u čoveku, daleko od „vampirizma“, oduvek bilo najvažnija pokretačka sila njegovog samostvaranja (samoizmišljanja) pod okriljem slobode kao „činjenice“ uma.

¹⁰ A to dodatno pokazuje da „savremeno mišljenje na obavezujući način duguje Ničevim uvidima, iako najčešće odbija da se obaveže njegovim zaključcima“ (Krstić 2008: 143).

Literatura

- Cimerli, Valter H. (2000). „Evolucija u vlastitoj režiji“, *Reč* 57, 3, str. 221–223.
- Delez, Žil (1989). *Fuko*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Dobrijević, Aleksandar (2009). „Pohvala autodidaktici: Niče kao teoretičar rigoroznog samoobrazovanja“, *Theoria* 52, 2 (u štampi).
- Fuko, Mišel (2003). *Hermeneutika subjekta*, Novi Sad: Svetovi.
- Hunter, Walter S. (1925). „General Anthroponomy and Its Systematic Problems“, *The American Journal of Psychology* 36, 2, str. 286–302.
- Jeger, Verner (1991). *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Kant, Imanuel (1974). „Odgovor na pitanje: Šta je prosvetćenost“, u: Imanuel Kant, *Um i sloboda*, prir. Danilo Basta, Posebno izdanje časopisa *Ideje*, Beograd, str. 41–48.
- Kant, Imanuel (1993) *Metafizika morala*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kant, Imanuel (1995). *Vaspitavanje dece*, Beograd: Ušće.
- Krstić, Predrag (2008). *Filozofska životinja*, Beograd: Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Niče, Fridrih (1988). *Ecce homo*, Grafos, Beograd.
- Niče, Fridrih (1991a). *Sumrak idola*, Beograd: Moderna.
- Niče, Fridrih (1991b). *Volja za moć*, Beograd: Dereta.
- Niče, Fridrih (1992). *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: BIGZ.
- Niče, Fridrih (1995). *Šopenhauer kao vaspitač*, u: *Nesavremena razmatranja*, Beograd: Plato.
- Niče, Fridrih (1996). *Izabrana pisma*, Beograd: Prosveta.
- Niče, Fridrih (1997). *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Reichenbach, Roland (2003). „Beyond Sovereignty: The Twofold Subversion of *Bildung*“, *Educational Philosophy and Theory* 35, 2, pp. 201–209.
- Rorti, Ričard (2004). „Propast izbaviteljske istine i uspon književne kulture“, *Treći program Radio Beograda* 123–124, str. 139–158.
- Slavoj Žižek (2001). *On Belief*, London and New York: Routledge.
- Sloterdajk, Peter (2000a). „Pravila za ljudski vrt“, *Reč* 57, 3, str. 187–202.
- Sloterdajk, Peter (2000b). „Kritička teorija je mrtva“, *Reč* 57, 3, str. 207–212.
- Sloterdajk, Peter (2000c). „Ja sam sveto čudovište“, *Reč* 57, 3, str. 225–227.
- Šmid, Vilhelm (2001). *Lep život: uvod u životnu umetnost*, Novi Sad: Svetovi.

Aleksandar Dobrijević

WHAT IS ANTHROPONOMY?

Summary

Although the „anthroponomical question“ (as Kant has named it) is one of the oldest philosophical questions, the concept of „anthroponomy“ was never treated in philosophy as it deserves. However, anthroponomy, as a theory about what a man should or could be, was never neglected. In this article the author confines himself to analysis of Kant's, Nietzsche's and Sloterdijk's anthroponomical sketches.

Key words: anthroponomy, anthroponomical question, morals, education, Kant, Nietzsche, Sloterdijk.